

Į VAI R E N Y B Ą S

Kazimieras GAIVENIS

KAI KURIŲ ŽUVŲ PAVADINIMAI

*Gal ir mes pagausim aukso žuvį
Po visų nelaimių ir karų.*

A. Baltakis

Pasaulio jūrose, upėse ir ežeruose gyvena apie 21 tūkstantį rūšių žuvų. I vienas jų žmogus nekreipia jokio dėmesio, nes jos smulkutės (1–2 cm) ir neišvaizdžios. Kitų bijo kaip ugnies, žinodamas, kad jų aštrūs dantys mauduoli ar šiaip į vandenį patekusį žmogų gali mirtinai sužaloti. Trečių spalva ir forma traukia akį, todėl žmogus jas laiko akvariumuose, grožisi jomis. Ketvirtas – kaip tik išmano gaudo, sūdo, šaldo ir į keptuves deda. Taigi žmonių santykiai su žuvimis nuo senų senovės nevienodi.

Lietuvos gėluosiuose vandenye gyvena apie 60 rūsių žuvų, o Baltijos jūroje, prie Lietuvos krantų, – dar apie 30 rūsių. Dauguma mūsų žuvų yra vietinės, kai kurios atvežtinės, aklimatizuotos.

Seniausi lietiviški žuvų pavadinimai yra seni indoeuropietiški žodžiai, pvz.: *erškētas*, *ešerūs*, *kařsis*, *lašišà*, *lydekà*, *lynas*, *ménké*, *plēkšnē*, *ungurūs*, *véglēlē* ir kt. Būdingas mūsų žuvų pavdinimų bruožas – sinonimiškumas. Populiariosios žuvys yra vadintos bent keliais vardais, pvz.: *gružlýs* (*Gobio gobio*) – *kilbùkas*, *zablýs*, *gùiré*, *gramzdē*, *kriaunýs*; *kúoja* (*Rutilus rutilus*) – *mékšras*, *bruñšé*; *plākis* (*Blicca bjoerkna*) – *béržalapē*, *plēgdžé*, *ykùtis*; *raūdē* (*Scardinius erythrophthalmus*) – *raudonspařnē*, *rudákis*, *žiežulē* ir kt. Kadangi kai kurios žuvys labai panašios vienos į kitas, tai ir jų pavadinimus daug kas painioja. Pavyzdžiui, *sēliavos* (*Coregonus albula*) labai panašios į *sykùs* (*Coregonus lavaretus*). Be to, pastaroji žuvis labai atmaini. Ichtiologai sako, kad Lietuvos vandenye gyvena bent 4 formų sykai, pvz.: *Baltijos sykas*, *ežerinis sykas* ir kt. Didžiausias sykas 1985 m. buvo pagautas Tau-

ragnė. Jis svéré 4,2 kg, buvo 76 cm ilgio ir 14 m. amžiaus¹. L. Ivinskis sykà vadino žodžiu šalvè, o "Dabartinés lietuvių kalbos žodyne" (1993) sakoma, kad žodžiu šalvis netiksliai vadinamos bent 4 žuvys: upéta-kis, sykas, kiršlys ir salatis. Tuo tarpu prof. T. Ivanauskas žodžiais salava, sélava vadino stintas. Taigi žuvų pavadinimai gerokai pinklūs. Juos atpainioti gali tik specialistai.

Kita būdinga žuvų pavadinimų ypatybè yra ta, kad mes, lietuviai, iš žuvų pavadinimų esame pasidarę atitinkamų veiksmažodžių, reiškiančių jų gaudymą, pvz.: *aukšliáuti*, *lydekáuti*, *stintinéti*, *šapaláuti* (*šapalinéti*) ir t.t. Kai kurioms kitoms mums geriau žinomoms kalboms tokia daryba nebūdinga. Payzdžiui, nors anglų kalboje konversija labai dažna (plg. *the fish* "žuvis" ir *to fish* "žvejoti"), bet anglai nepasakyt *to burbot* "végéliauti", o sako *catch burbots*. Net ir mūsų kaimynai latviai nemoka sakyti "végéliauti", o sako *kert vēdzles*.

Žuvinių lietuviškų pavardžių turime taip pat palyginti nedaug, pvz.: *Lydys*, *Lydekà*, *Lydekáitis*, *Lidekáuskis*, *Lidekávičius*; *Végélē* (ir *Vege-lävičius*); *Karōsas*, *Šāpalas*; *Šalvis* (ir *Šalvys*); *Kúoja*. Įdomu, kad néra lietuviškos pavardės *Ešerys* (bent jau "Lietuvių pavardžių žodyne" jos nerandame), nors šios žuvys Lietuvoje yra vienos populiausiu.

Stintos (*Osmerus eperlanus* L.), prof. V. Urbučio žodžiais tariant, Kuršių marių pakrantëse kadaise bûdavo tükstančių žmonių, ypač varginguji, pagrindinës maitintojos². Pavasarį stintų gaudyti eidavo visi. Poetas E. Matuzevičius apie stintų traukimą taip rašo:

Toks paprotyss jau – nieko nepakeisi,
Ir nesvarbu,
ar vėjas,
ar lietus:
Pavasarį į pirmą žūklę eisi,
Tai bûsi sveikas
ištisus metus³.

---

¹ Virbickas J. Lietuvos žuvys. V, 1986, P. 34.

² Urbutis V. Baltų etimologijos etiudai. V, 1991. P. 175.

³ Matuzevičius E. Rinktiniai raštai. V, 1987. T. 1. P. 136.

Žodis *stinta* – germanizmas, o rytiečių vartojuams žodis *stinka* – polonizmas. Ežerinės stintos, kurias zoologai vadina *ežerinėmis stintelėmis* (*Osmerus eperlanus m. relicta*) pašelusiai skaniai kvepia. La- banoro žmonės sako, kad jų kvapas panašus į šviežiai raugintų agur- kų. Šiaurės jūrų *didstintės* nekvepia. Po karo kurį laiką jos buvo vadina- mos rusišku (iš tikrujų – suomišku) žodžiu *moiva*. Dabar joms pa- vadinti sukurtas terminas *stintenė*.

Didžiajame “Lietuvių kalbos žodyne” prie žodžio *seliava* iš A. Juš- kos žodyno yra toks sakiny: “Séliava yra su balta akim, o smaila – su raudona”. Taigi apie kokią raudonakę seliavos giminaitę kalbėjo A. Juška? Iš to paties žodyno matyti, kad žodžiu *smaila* vadintos dvi žuvys: aukšlė ir gružlys. Deja, nei vienos jų akys neraudonos. Taigi kažin ar tik žodžiu *smaila* nebuvo vadinta dar ir trečia žuvis – *raudė*, arba *žiežulė* (*Scardinius erythrophthalmus L.*). Jos akys iš tikrujų turi raudoną dėmę viršutinėje dalyje. Tiesą sakant, raudonos dar ir kuo- jų, arba mekšrų (*Rutilus rutilus L.*), akys. Beje, žodis *žiežulė* (:žiežti “pykti”) šiai žuviai pavadinti tikriausiai irgi pavartotas dėl jos rau- duų akių.

Pasitaiko atvejų, kad mailius vadinamas kitais žodžiais negu su- augusios žuvys. Pavyzdžiui, žodis *négė* – germanizmas. Prof. V. Ur- bučio žodžiais tariant, “lietuviai ši pavadinimą veikiau bus gavę – tikriausiai per kuršininkus iš latvių kalbos”⁴. Sistematikos terminijoje žodis *négė* palyginti nesenas. J. Elisonas šio žodžio dar nevartojo, kalbamą žuvį vadino žodžiu *septyntaškė* (ties jos galva yra septynios poros žiauninių angelių, panašių į taškus). Bene pirmasis žuvų si- stematikos terminijai žodij *négė* pritaikė prof. T. Ivanauskas. Upinę *négę* (*Lampetra fluviatilis L.*) žodžiu *devynakė* vadino A. Juška ir F. Kuršaitis. Matyt, kad skaičiaus “devyni” pasirinkimas šiuo atveju yra motyvuotas tik perkeltine prasme, būtent: devyni – “daug” (plg. paukščio pavadinimą *devynbalsė* – *Sylvia*). Nėgių mailius vadinamas žodžiais *graužavirba* (*graužavirbla*), *smegžemė* ir kt. Šių sudurtinių žo- džių motyvacija rodo, kad žuvytės mėgsta raustis į upės dugną. Žodis

⁴ Urbutis V. Ten pat. P. 153.

vingilis iš tikrujų reiškia ne graužavirbą, bet metamorfozės nepraeju-
si individą⁵. Mažujų nėgių (*Lampetra planeri*) vingiliai gali net neršti.
Visos négės – nesimpatiškos, kraugerės žuvys. Štai ką apie jas vaiz-
džiai rašė zoologas J. Elisonas: "Minta septyntaškė dažniausiai dvé-
seliena arba, jei pasiseka prismegti, tai ir gyvų žuvų kūnu. Neatsisa-
ko ir įvairių vandens gyvulėlių, pvz., kirmelį ir kt. Prismegusi į kurį
nors vandeninį gyvulį, septyntaškė visų pirma raginiai savo danti-
mis pragraužia jo odą, o paskum ima, kaip tikras parazitas siurbti
liežuviu iš savo šeimininko visas jo kūno sunkas ir mėsą. Žuvinin-
kams septyntaškės pridaro kartais daug rūpesčių, nes, užpuolusios jų
pastatyti tinklus, sugeba viena naktimi sugadinti, kitaip tariant, iš-
esti pakliuvusias į tuos tinklus žuvis"⁶.

Senieji lietuviški žuvų pavadinimai – daugiausia ne sudurtiniai žodžiai. Naujieji pavadinimai (turbūt dėl analogijos) jau labai dažnai daromi su antruoj sandu žuvis (-žuvė), pvz.: *bizonžuvė* (*Ictiobus apprinellus*), *katžuvė* (*Ictalurus punctatus*), *saulažuvė* (*Lencaspis delineatus*), *taukžuvė* (*Pholis gunellus L.*), *vėjažuvė* (*Belone belone L.*), *vilkžuvė* (*Anarchichas lupus L.*) ir kt. Iš "Namų ūkio enciklopedijos" (V., 1987) galima būtų dar pridėti *juodžuvę* (didelę žuvį, kartais sve-
riančią iki 10 kg ir pagaunamą šiaurinėse Tolimųjų Rytų jūrose), *šer-
nažuvę* (nedidelę, bet skanią žuvelę, žvejojamą prie Havajų salų) ir
papūgžuvę (labai skanią žuvį, gaudomą prie Kubos krantų). Visi to-
kie pavadinimai įmanomi, bet šio darybos būdo nereikėtų labai plēsti.
Sistematikos atžvilgiu visi šie pavadinimai prasti, nes prieštarauja tarptautinių nomenklatūros kodeksų reikalavimams. Be to, kuriant naujadarus, reikėtų vengti primityvių vertinių, pvz.: *lydekinė balta-
kraujė* (*Champscephalus esox*), plg rusų *щучья белокровка*. Ją rei-
kėtų vadinti kaip nors kitaip (pvz., *paprastoji lėdžuvė*). Prastokas ir
pavadinimas *didžiagalvė* (*Percottus glehni*), plg. rusų *головешка*. Jai
pavadinti galima būtų pritaikyti aukšliagrybių klasės pelėsinio grybo
(*Aspergillus*) pavadinimą, t.y. *galvėnė*. Taigi rūšies pavadinimas ga-

⁵ Urbutis V. Ten pat. P. 153.

⁶ Elisonas J. Zoologijos vadovėlis aukštesniosioms mokykloms. K., 1925. P. 386.

lėtų būti *paprastoji galvėnė*.

Labai dažnai įvairouja kai kurių žuvų pavadinimų rašyba. Netgi labai gražiai išleistose knygose kartais rašoma klaidingai, pvz.: *skersnukis* (=skerssnukis), *strimélė* (=strimelė)⁷ ir kt. "Namų ūkio enciklopedijoje" (1987) aptinkame kitokių netikusių pavadinimų, pvz.: *čavičia* (=Ramiojo vandenyno lašiša), *saida* (=ledjūrio menkė), *vobla* (=Kaspijos kuoja) ir kt.

Baisiausia iš visų egzotiškųjų žuvų turbūt *piranija* (Roosoveltiella nattereri). Zoologai ją dažnai vadina ir *amerikiniu lašiskarpiu*. Šalia žodžio *piranija* kartais pasitaiko dar ir nenorminė forma *piraja*. Šios žuvys gyvena Amazonės baseine. Jų plėšrumas esas neapsakomas. Vienas žvejys taip rašė: "Kartą, keldamiesi valtimi per upę, nušovėme šerną, kuris greta mūsų irgi plaukė skersai upės. Indėnas, sédėjęs prie vairinio irklo, pririšo šerną prie valties ir mes tempėme jį į krantą, ketindami iškelti sau puotą. Bet mūsų svajonėms nebuvo lemta išsipildyti: didelis pulkas pirajų (=piranių – K.G.), pajutusios kraują, tučtuojau apspito šerną ir puolé prie jo. Akimirksniu vanduo su-kunkuliavo nuo staigią šitų velniūkščių, gabalis draskančių šernieną, judesių. Kai pasiekėme kitą krantą, iš šerно mažai kas buvo likę"⁸. Žodis *piranija* per portugalų kalbą atėjęs iš tupių (Brazilijos indėnų) kalbos. Prof. T. Ivanauskas, aprašydamas ekspediciją į Braziliją, rašė, kad piranijas jie gaudę ežere Piri-Piri, kuris vietinės indėnų genties kalba reiškia "žuvis, žuvis"⁹. Taigi gali būti, kad žodžio *piranija* šaknis ir reiškia žuvį.

Įdomios ir gražios akvariumų žuvytės: visomis vaivorykštės spalvomis žaižaruojantys *gùpiai*, flegmatiški *gurāmiai*, žvalios ir vikrios *pecilijos*, didžiaakiai sidabrinių karos pusbroliai *teleskòpai*, rausvieji *karduōčiai*, ūsais dugnų čiupinėjantys *šamukai*, spalvingieji peštukai *gaidēliai*, juodus grakščiosios *molinèzijos*, plokštieji *skaliārai* ir kt. Beveik visų šių žuvyčių pavadinimai – nelietuviški. Pasitaiko ir netaisyklingų. Pavyzdžiu, *karduočius* (Hiphophorus) akvarumininkai daž-

⁷ Virbickas J. Ten pat. P. 19, 57.

⁸ Po žemynus ir šalis. K., 1979. P. 17-18.

⁹ Ivanauskas T. Trys mėnesiai Brazilijoje. V., 1960. P. 112.

niau vadina *kardonešiais*, nes šių žuvų patinėliai turi uodegos išaugą, panašią į kardą. Pastarasis žodis yra vertinys iš lotynų kalbos. I žodį *kardonešis* panašius vertinius augalų sistematikos terminijai kadaise mėgino kurti J. Pabréža, bet vėliau jie visi buvo pakeisti kitais terminais.

Kai kurioms šiltujų kraštų vandenų žuvelėms, auginamoms taip pat akvariumuose, kartu su specialistais esame sukūrė ir keletą lietuviškų pavadinimų, pvz.: *pilkasis lydekanas* (*Ctenolucius hujeta insculpatus*), *žaliasis verpstēnis* (*Labeo frenatus*), *paprastoji taškūnė* (*Chilodus punctatus*) ir kt. Tačiau tai tik darbo pradžia. Daugelis akvariumų žuvyčių dar neturi tinkamų lietuviškų pavadinimų. Be to, tvar-kytini dar ir jūrų žuvų pavadinimai.